

NAJSTARIJA ŽIDOVSKA BOGOŠTOVNA OPĆINA U HRVATSKOJ.

Napisao nadrabim Dr. Julije Diamant, Vukovar.

Do pred nekoliko decenija objektivna je historijska znanost smjela pretpostaviti, da je na području današnje Hrvatske bilo Židova već prije dolaska Hrvata, dakle prije VII. stoljeća. Ovu je opravdanu pretpostavku znanost crpila iz dva vrela. Prvo je vrelo čuvena „Geographica“ u 17 knjiga od najznamenitijega grčkoga geografa i putnika Strabona, koji je bio proputovao gotovo cijeli tada poznati svijet, a napisao je svoje veliko djelo nekoliko godina prije građanskoga brojenja vremena. Iz ovoga djela citira najveći židovski povjesničar staroga vijeka, Flavius Josephus, u svojim „Antiquitatum Judaicarum libri“ (XIV., 7, 2) i u djelu „De bello Judaico“ (II., 16, 4) slijedeće o Židovima: „Ovaj je narod ušao u svaki gotovo grad i jedva će na cijelome svijetu biti mjesta, gdje on ne bi bio nastanjen“. Drugo je vrelo za spomenutu pretpostavku poznati crkveni otac sveti Hieronymos, rođen u Dalmaciji ili na granici štajerskoj, koji je mnogo putovao, te se konačno smirio u Betlehemu koncem IV. stoljeća. U svome komentaru proroku Amosu (3, 14) veli on o Židovima: „Rašireni su po svemu svijetu, od britskog do atlanskog mora, od zapada do juga, od sjevera do istoka“. Već je naime prije razorenja njihove države od Rimljana (god. 70.) živjelo — naročito u Rimu — mnogo Židova. Julije Cezar, koji je htio da podigne Rim do kosmopolitskog svjetskoga grada, kao što je to nastojao Aleksandar Veliki za Aleksandriju, davao je Židovima povlastice, te se brinuo, da bi se prigodom pučkih svečanosti izvodili komadi i na hebrejskom jeziku. O tome iscrpivo iznaša vrijedni historičar Theodor Mommsen u III. svesku svoje „Rimske povjesti“ (str. 146. i sl. te str. 549. i sl.). Broj Židova mnogo je porastao zarobljenicima, koje su Pompej (63.) i sedam godina zatim Tito u masama dovukli u Rim. Nebrojani zarobljenici otkupljeni su od svoje bogate braće, a njihovi potomci nazivahu se po rimskome zakonu „libertini“. Ovi su jamačno pratili rimske legije dijelom kao borci, no poglavito kao trgovci, kroz sve zemlje i provincije, gdje je rimsko svjetsko gospodarstvo podizalo svoje kolonije. Budući da je područje današnje Hrvatske već u I. stoljeću bila rimska kolonija pod imenom „Pannonia Savia“, u kojoj je bilo znamenitih trgovačkih gradova kao: Mursa (Osijek), Cibalac (Vinkovci), Sirmium (Mitrovica) i Siscia (Sisak), mogla je historijska znanost s pravom predmijevati, da je i u ovoj rimskoj koloniji bilo Židova.]

Ispravnost i istinost ove pretpostavke potvrđuju danas činjenice. Saxa loquuntur. Židovsko nadgrobno kamenje, otkriveno na području Panonije sa latinskim natpisima kao i spomenploča, koju je podigao zahvalni židovski šef poreznog urada, Cosmos, svome caru Severu Aleksandru, (222.—235.), svjedoče i potvrđuju, da je u koloniji Panoniji bilo Židova. Svjedočanstva ova potječu iz II. i III. stoljeća, a nadjena su u Poli i Transdanubiji, južno od Budima (Acquincum), te u Alberti Irši i Dunapentele. Njihove fotografije nalaze se u III. i V. svesku ogromnoga djela Mommsenova „Corpus Inscriptionum Latinorum“. U Štajerskoj nadjen je makabejski novac, koje je zacijelo bio skriven od židovskih patriota, da bi sačuvali šekel-novac, koji im je bio svet. Da li su Židovi, koji bijahu obitavali u Panoniji, ostavili zemlju zajedno sa rimskim legijama ili su bili otplavljeni valovima seobe naroda, ne da se odrediti. S pravom imamo pretpostaviti, da su Hrvati, doselivši se u VII. stoljeću u te krajeve, ovdje nailazili tu i tamo i na kojega Židova.

U X. vijeku susrećemo se u historiji opet sa hrvatskim Židovima. Chasdaj ibn Šaprut, čuveni židovski meceni X. stoljeća, liječnik i sekretar kalifa Abd-ul-Rachmana' III., propitivao se kod deputacija, koje su dolazale njegovome gospodaru u Kordovu, da mu u ime stranih vladara donose čestitke i darove, za državu Chazara, čiji su kraljevi i plemići u VIII. stoljeću primili židovsku vjeru. U godini 342. Hedžre, dakle godine 952. ili 953., došla je u Kordovu deputacija kralja „Giblim, to jest kralja al-Caklab“, sa darovima. „Džibliji“ znači „stanovnici brda“ isto tako kao što „Hrvat“ „hrbat“ (gorski hrbat), a „Caklab“ je „selavonia“ ili „slavonia“. Deputaciju pratila su — zacijelo kao tumači — dva Židova. Ova dvojica, imenom Mar (gospodin) Saul i Mar Josef, pripovjedaše Chasdaju, da je prije jedno šest godina došao k njima u Hrvatsku neki slijepi učenjak imenom Mar Amram, koji je tvrdio, da je jeo na stolu kralja Chazara. Chasdajevo je pismo takodjer očiti dokaz, da je u X. stoljeću u Hrvatskoj bilo pojedinih Židova. Valja naročito naglasiti, da je broj njihov bio tako neznatan, da ne može biti ni govora o stvaranju bogoštovne općine. Bilo je to uvijek samo nekoliko Židova, koji su, po zemlji raštrkani, pojedinačno živjeli.

Ovom prilikom neka je slobodno upozoriti na veliku pogrešku, koja se potkrala utiraču moderne židovske nauke, majstoru Dru Leopoldu Zunz. Na str. 188. svoga, godine 1845. objelodanjenoga djela „Zur Geschichte und Literatur“ slavi R. Geršona, „luč eksila“, majstorom talmudskoga studija za francuske, njemačke, engleske i slavonske Židove. U djelu „Die Ritus des sinagogalen Gottesdienstes“ (str. 12.), izdanom 1859., opominjaju slavonske sinagoge pjesmama sinagogalnih pjesnika (pajtanim), govori se nadalje (str. 66.), o slavonskome ritusu i izriče mišljenje (str. 72.), da je Slavonija, kojoj u ono vrijeme pripadaše i Češka, dobila svoje židovsko stanovništvo dijelom iz

bizantskih zemalja. „Slavonija“, koju ovdje navadja Zunz, uistinu je velika moravska država Svatopluka ili „slavenska država“. U njoj stanovahu u X. stoljeću Židovi u velikome broju, kako to svjedoči Rafelstetenski carinski ugovor od godine 905., koji na koncu naglašava: „Židovi i drugi trgovci, koji dolaze iz Moravske, imaju da plaćaju pravedne carine, kako je to bilo i za vrijeme prijašnjih vladara“.

I ove pojedinačne obitelji iselile su se, kako se čini, poslije tokom godina. Nakon oslobodjenja ispod turskoga jarma, koncem XVII. stoljeća, poduzeta je konskripcija stanovništva. Treća točka instrukcije za grad Osijek iz godine 1698. glasila je ovako: „3-tio das allgemeine Stattveesen nach der einhelligen Lehr der heiligen römisch christ. — katholischen Kirchen in guter Einigkeit des allein seelig-machenden Glaubens desto besser eingerichtet und erhalten werde zu fordrist alle und jede Ungläubigen als da seyend Haiden, Juden und Türken, wie auch schismatische Griechen und Rätzen, die Zigeiner und so fort alle andere Ketzter und Unkatholische, welche der römischen katholischen Kirche nicht zugethann, was Orts und Namens dieselben seyn mögen, abschaffen und auf keine weise mehr gedulden“. (Crtice iz slavonske povijesti. Napisao ih Josip Bösendorfer, Osijek 1910.—379). Faktično nije pronađen niti jedan Židov. Zakon XIX. od godine 1729. zabranio je Židovima nastanjivanje u Hrvatskoj. Zakon XLVI. od godine 1741. proširio je ovu zabranu na sve nekatolike. U to vrijeme mogli su dakle Židovi samo pojedinačno dolaziti u Hrvatsku, te su, po tadašnjem običaju, mitom razmekšavali srca mogućnika. Mogli su to biti samo posve pojedinačni slučajevi, jer je prema konskripciji iz godine 1735—38. samo malo Židova živjelo u susjednim komitatima (oblastima), tako u Bačkoj 22 familije, u Somogy-u 1, u Zali 22, dok u Baranyi uopće nije bilo Židova.

Iznimku je činio grad Zemun, koji je, budući da je pripadao vojnoj granici, bio pod vojnom upravom. Ovdje stanovahu već u prvoj polovini XVIII. stoljeća Židovi u tolikome broju, da su mogli da stvore općinu. Nije se sa sigurnošću dalo ustanoviti, kada su i od koga Židovi ovoga grada dobili pravo na obitavanje. Prema obiteljskim tradicijama podijelio je navodno Karlo III (1711.—40.), koji je u južne oblasti, opustošene ratovima sa Turcima, kolonizovao strance, i Židovima, naročito češkima, pravo, da se nastane u Zemunu. Po drugoj verziji (Allgemeine Zeitung d. J., 1859., — str. 276.) dozvolila je Marija Terezija tridesetorici familija stanovanje u Zemunu time, da samo najstariji sin smije da si podigne svoj dom, a drugaricu da si pribavi iz tudjine. Ovaj je uvjet bio uzuelan i u Moravskoj, Češkoj i Šleskoj, te su se ondašnji židovski mladići useljavali u granične oblasti gornje Mađjarske, da bi si mogli podići svoje vlastite domove. Uslijed velikog ovog useljavanja bilo je u tim krajevima već u XVIII. stoljeću lijepih, velikih bogoštovnih op-

ćina. Nije međutim isključeno, držim — što više — za vjerojatno, da dozvola nije podijeljena od Kralja već od vojne komande. Tako su godine 1739. sefardski Židovi, koji su bježali iz Beograda, od komandirajućega generala, koji je sjedio u Zemunu, primili dozvolu, da se nastane u Temešváru. Ova dozvola, koju priopćuje nadržin Temesvára Dr. Moritz Löwy u svojim „Skizzen zur Geschichte der Juden in Temesvár“, Segedin, 1890, glasi: „Nachdem sich die spanische Judenschaft jederzeit besonders treu erwiesen, auch viele nützliche Dienste zu Behuf des kais. Interesse geleistet, nunmehr aber bei Evacuirung Belgrad sich von dannen hinweg begeben müssen, folglichen sich anderer Orten, besonders in Temesvár niederzulassen und ihren Handel und Wandel weiter zu trieben, mich um gegenwärtigen Protectionalien zu ertheilen angegangen, als habe in Betrachtung ihrer erwiesen besonderen Treue und vieler nützlichen Dienste in ihre Bitte zu willigen, kein Bedenken getragen.

Wannhero jedermänniglich ersuchet, die meinem Commando aber unterstehende ernstlich befehligt werden, obbesagte spanische Juden aller Orten, wo es noch immer seye, wie auch in Temesvár, nicht nur allein all gedeilichen Vorschub zu leisten und ihnen das nöthige Unterkommen zu gönnen, sondern auch in Treibung ihres Handels nicht die mindeste Hinderniss zu machen, nicht zweifelnd, es werde von Einem hochlöblichen kais. königl. Hofkriegs-Rath dem nächsten das weitere deswegen angeordnet werden. Sig. Semlin, den 12. Februar 1739. L. S. Georg Olivier Graf von Wallis, m. p.“

Sličnu su si dozvolu vjerojatno priskrbili oni Židovi, koji su u Zemunu sačinjavali prvu židovsku bogoštovnu općinu u Hrvatskoj. Original nijesam mogao pronaći unatoč najrevnijega traženja. Naši predji nijesu imali razumijevanja za vrijednost historijskih dokumenata. U staroj chevra-knjizi zemunske bogoštovne općine našao sam originalnu zapovjed gradskog vojnog komandanta, da zaštićena bogoštovna općina ima u roku od 1. novembra 1746. do konca oktobra 1747. da plati stotinu rajnskih forinti u blagajnu srijemsko-dunavske vojne granice.

U XVIII. stoljeću bila je u Hrvatskoj samo jedna jedina bogoštovna općina, a to je bila Zemunska. Ova je činjenica imala vrlo loših posljedica po razvoj naših bogoštovnih općina. Naše nove bogoštovne općine, osnovane od došljaka, koji u svojim prijašnjim općinama nijesu učestvovali na upravi općine, budući da su pripadali nižim slojevima, nijesu imale nikakvih tradicija, te su postale igračkom samovolje ljudi, koji nijesu imali razumijevanja niti smisla za ciljeve jedne bogoštovne općine. Uslijed toga postale su sve naše hrvatske bogoštovne općine općinama neograničenih mogućnosti, koje bi mogle da služe primjerom u negativnom smislu. Prije 12 godina napisao sam („Jahrbuch des JMJT“) ove riječi: „U najernijoj boji vidim budućnost

hrvatskoga židovstva, koje ne će živjeti ni cvasti, već samo vegetirati i sahnuti. Moja najvruća želja bila bi, da budućnost ne potvrdi moja bolna proricanja“. Već sam danas u sretnoj prilici, da mogu konstatovati bitno poboljšanje stanja. Kada sam pred tri godine u Zagrebu imao prilike da promatram, kojom su se revnošću i požrtvovnošću predsjednik i potpredsjednik bogoštovne općine trudili da opskrbe dvoje uboge dječice iz Slovenije, da ih spase za Židovstvo i da od njih izgrade i dobre Židove i poštene ljude — pa kada sam se, dalje koncem prošle godine prigodom našega kongresa nasladjivao ne samo na lijepim govorima vodja i upravitelja najvećih dobrotvornih društava sefardske beogradske općine, već kada sam mogao da opažam i njihovo poštovanje spram nosioca tore, — tada sam si morao reći, da se tu ponovno očituje stara — židovska riječ utjehe: „Izrael nije postao siročem“. Opsežnije o tom povoljnom preokretu u našim bogoštovnim općinama, ako Bog da, u slijedećem „Almanach-u“.

